

Illik Péter: Kinek a pécsi pszichéje? Recenzió Erdős Zoltán „Hat nap látszik az égen” Pécs és a pécsiek története 1526-tól 1543-ig című kötetről

Az Unicus Műhely Kiadó gondozásában 2019-ben, második kiadásként megjelent kismonográfia keményfedéllel, igényes tördeléssel és külsővel, szövegbe illesztett mellékletekkel vásárolható meg.

A szép kis kötet bibliográfiája mutatja, hogy egy szinte egyedülálló történeti munkával állunk szemben, ugyanis a legtöbb kora újkori témájú könyvtől eltérően nem csupán a források és a témához szűk értelemben hozzátartozó szakirodalom, hanem módszertani és pszichológiai munkák is szerepelnek itt. Ez önmagában jelzi, hogy egy olyan monográfiáról van szó, amely a történetelmélet és a gyakorlat egységében jár el.

Belelapozva a kis könyvbe, annak stílusa is szembeszökő, eltérően a legtöbb hazai tudományos történelmi munka objektivista nyelvezetétől (az objektivitás illúzióját keltő, érzelemmentes bikkfanyelv) eltérően, életteli és jelzőkkel teli leírásokkal találkozik az olvasó, *horribile dictu* egy érdekes könyvet olvashat, amelynek – észre sem véve – szinte pillanatok alatt a végére ér.

A harmadik eltérés pedig, hogy a szerző szintézist ír, könyve újdonságát nem abban látja, hogy rengeteg új adatot hoz, hanem abban, hogy újszerűen rakja össze és tálalja fel az eddigi tényeket. Lackó Mihály Karel Capek idézetére hivatkozva [1] vállaltan Mejzlik tanácsos narratívája mellett foglal állást, szenzációt csinál a történetből, nem pedig egy „szimpla sztorit”, mint Pitr nyomozó. Összegezve tehát a kötet novumát, pszichohistóriai műként olvasva ez talán az első ilyen kora újkori témájú szakmonográfia idehaza, mikrotörténetként is párját ritkítja, posztmodernként pedig szintén az elsők között van – egy kora újkori témájú vállaltan posztmodern monográfiáról van tudomásom: Illik Péter: Minden nap háború. A Magyar Királyságbeli török kártételek anatómiája (1624-1642). Bp., 2013.

A fentiekből – miszerint egy kiváló és a 21. századi nyugati normáknak megfelelő kis kötetről van szó, ami első feccseként bár nyarat csinálna – nem következik, hogy ne lenne egy de, amely a recenzens eszmefuttatását vezetné be.

A kötet alapproblémafelvetése az, hogy Pécszet a lakók feladják 1543-ban, sőt a katonák meg sem próbálják a védekezést. A szerző ezt próbálja megmagyarázni, mivel szerinte ez ellentétben áll azzal, amit ma a végvári harcok ideológiájáról, illetve a keresztény hit védelméről gondolunk, legalábbis Erdős szerint. Kérdés, vajon jól gondolja-e a szerző, hogy egy átlag mai érdeklődő számára a vár feladása minimum furcsa, illetve vajon helyesen tételezi-e fel, hogy a korabeli vitézek és városi polgárok úgy élték meg a keresztény hitet és a végvári harc fontosságát, ahogy ő gondolja? (7.) Így azokat a pszichés tényezőket kutatja, amelyek magyarázzák ezt a végeredményt. Alapvetően arra jut, hogy a várat feladók csak utólag racionalizálták tettüket például azzal, hogy tisztában voltak Pécs gyengeségével (8.), így a döntés hátterében mélyebb mozgatórugók sejlének fel. Ellenben a recenziens előzetes felvetése az, hogy az is lehetséges, hogy a védők teljesen racionálisak voltak, viszont a kötet szerzője utólag mitizálja a végsőkéig kitartani elvet és olyat vár el, olyat vetít vissza saját jelenéből, ami a kortársak számára nem volt racionális. Az Erdős által felállított szembeállítás legalább három problémát vet fel: 1. Azt feltételezi, hogy az ember cselekedeteit egy faktor határozza meg (jelen esetben a kereszténység védelme, harc a törökkel) és feltételezi, hogy ez az egy tényező oly erős, hogy minden mást felül kellene, hogy írjon. Pedig a végvári identitás maga is lehet a kor embere számára konstruált magyarázat, amely pusztán az ego védelmét célozza. Lefordítva: elképzelhető, hogy egy deklasszált, vagyonát vesztett, viszonylag rossz sorsú 16. századi katona ezen identitásban találja meg a mentéséget a sorsára? Vagyis ahogyan mi mitizáljuk őket, az nem azonos azzal, ahogyan ők tették ezt magukkal. A recenziens ezzel nem a kortársak szerepét szeretné deheroizálni, hanem pusztán a 21. századi történész önreflexió kötelezettségére utal, illetve arra, hogy a kora újkori emberek máshogy élték meg az oszmánok árnyékában való életet, és az ellenük való harcot, mint az mi feltételezzük. Hiszen a jelen történésze heroizálja a múltat egy tényező, a törökellenes harc túlnagyításával, ami a 19. századi patrióta történetírásban kezdődött el, és mai napig tart. A hősképzéssel semmi probléma addig, amíg nem vezet leegyszerűsítéshez, illetve más magyarázatok kizárásához. Konkrét példával élve, teljesen elfogadható narratíva az, hogy Hunyadi János hősként lelki meggyőződésből (a keresztény hit megőrzése, birtokai és az ország lakóinak a védelme) harcolt a törökök ellen. Viszont ez nem zárja ki, hogy a másik narratíva ezzel együtt igaz: mint vérbeli realpolitikusi és báró, a török benyomulással elveszítette volna birtokainak zömét, mivel azok a déli végeken voltak, tehát anyagi okai is voltak a küzdelemre. Vagyis árnyaltan közelítve a hősiességhez, nem sematikus, hanem az élet mindennapi hősei jelennek meg. Máshogy fogalmazva: „[...] Dobó István egri várvédelem utáni hűtlenségi ügye nem von le semmit az egri várvédelem során nyújtott maradandó teljesítményéből, így joggal nevezhető hősnek. A hős kifejezés nem azt jelenti, hogy valaki minden erkölcsi mércén felülálló személyiség, arra inkább a szent kifejezést használnánk, de mint tudjuk, még a szentek körében is gyakorta előfordult, hogy akár számos rossz emberi tulajdonságuk is volt, példának okáért mégsem jut senkinek sem eszébe a korábban keresztényeket üldöző Szent Páltól élete korábbi botlásai miatt elvitatni a szent jelzőt. Így tehát egy végvári hőst is nyugodtan lehet kritikusan bemutatni, de ez nem jelenti azt, hogy ne nevezhetnénk hősnek.” [\[2\]](#)

Fontos tisztázni, hogy ez nem tematikai probléma, azaz Erdős világosan kijelölte kötetének célját. Ugyanakkor, ahogy elemzi témáját, annak hátterében látszik a hősiesség elvárásának alapfeltevése, az alappremissza, hogy az a helyes, ha a pécsiek nem adják fel a várat, ha minden erejükkel a szerző szerinti legnagyobb veszélyre, a törökre koncentrálnak, és minden más, ettől eltérő magatartás deviancia, vagy legalábbis anomália, amely furcsa, és éppen ezért történészi magyarázatra szorul. Bár a kérdés nem megválaszolható, vajon a szerző írt-e volna könyvet arról, hogy a Pécsiek miért tartottak ki végsőkéig a reménytelen helyzetben? Feltéve, hogy ezt tették

volna... 2. Erdős azt feltételezi, hogy a korabeli emberek pszichéje ugyanazon szabályszerűségek szerint működik, mint a maiaké. Ez vélhetőleg igaz, de teljesen más mértékben meghatározott az akkor kereszténység és egyéb ideológiák által. 3. A posztmodern történetelmélet egyik alapja, hogy amikor a történész modellezni kívánja a múltat, azt saját kognitív kerete mentén teszi, azaz valamely részben nem a múltat, hanem a jelenét és önmagát írja meg. A könyv szerzője maga pécsi történész, aki történeti tanulmányai során folyamatosan azt tanulta, hogy a kora újkori magyar ember számára a kereszténység és végvári ideológia, a török elleni harc volt a legfontosabb. Ebből adódik, hogy lehetséges az, hogy valójában ez Erdős szerint van így, és nem a kor embere számára, akinek az életét számos más faktor határozta meg. Megnézve a Maslow piramist, az embernek többféle szükséglete van, az ideológia csak egy ezek közül. Tehát a kora újkorban, amelyben egyébként is az alapszükségletek jóval korlátozottabbak voltak, teljesen elképzelhető, hogy a korabeli átlagember számára ezek legalább oly fontosak voltak, mint valamely ideológiák vagy étoszok. Mi van, ha valójában a mai kor Pécsre méltán büszke történésze várja el, hogy a pécsieknek ki kellett volna tartani a végsőig, míg a kortársak számára a feladás és költözés racionális döntés volt, és a trauma elviselhető volt a sok egyéb nehézség között? Míg Erdős több hazai kora újkori példát hoz a végsőig kitartásra, legalább ennyit lehetne hozni a feladásra is, illetve a török veszély árnyékában lévő falvak még a 17. században is többször költöztek. Azaz egy közösség költözése nem feltétlenül oly traumatikus akkor vagy legalábbis ésszerű alternatíva.

Az alapproblémából indulva a szerző a továbbiakban magabiztosan vezeti le a török veszély erősödését 1521-től, illetve mutatja be a polgárháború éveit, azaz összeszövi Szapolyai és I. Ferdinánd küzdelmének és a török veszélynek a szálait. Ugyanakkor többször olyan mondatokat fogalmaz meg, ahol nehéz szétválasztani, hogy ezek az ő gondolatai mindennapi hőseiről vagy a kortársaké. (50-51.) Ennek a szétválasztási nehézségnek egyik legizgalmasabb momentum, amikor Erdős leírja az 1526 augusztus végi eseményeket, amikor a törökök feldúlták Pécsét. (53.) Itt iszonyú traumaként írja meg a pécsi házak felégetését és az áldozatok halálát, de ez számára talán még traumatikusabb. Érdekes lenne mérlegelni, hogy a kortársaknak teljesen más volt a viszonya a halálhoz és az erőszakhoz, mint mai korunk gyermekének. Az erőszak akkor sokkal elterjedtebb volt, a török veszély már közel 200 éve ismert volt, a halva születések száma magasabb volt, az átlagéletkor jóval alacsonyabb etc., vagyis a kora újkor embere jobban habituálódott a halálhoz és a háborúhoz, mint a mai. Ebből is adódik, hogy a ma visszatekintő szemlélő hajlamos túlabzsolitizálni a török veszélyt, miközben a kortársak számára az csak egy volt a többi veszély között. Nyilván érdemes lenne egyszer modellezni és mérlegelni, hogy a kortársak számára éppen mikor (más például 1490-ban vagy 1525-ben) és hol (térben sem egységes, mennyire kell félniük, hiszen észak-nyugaton jó ideig nem is láttak törököket), mekkora veszélyként értékelődött az oszmán támadás lehetősége.

A szerző úgy véli, a pécsi közösség nem tudta egészségesen feldolgozni a traumát, nem épült ki sorsközösség, így nem is születhetett egységes cselekvés, ezért nem is állították helyre a város falait, illetve nem korszerűsítették azokat. (55-57.) Ellenben itt több más magyarázat is lehet: 1. A kötet szerzőjének az elvárása az, hogy valami közösségi feldolgozás lett volna az egészséges megoldás, de ez nem törvényszerű. Látna a török pusztítást a közösség tagjai egyéni döntéseket hozva elfogadták, hogy a veszély nem elhárítható és a tanult tehetetlenség állapotába zuhantak. Külön érdekes kérdés az, hogy vajon változott volna e az események végkifutása, ha falat építenek. Lehet, hogy csak a könyv szerzőnek csalódást keltő, hogy elődei nem cselekedtek elvárása szerint. 2. Az is egy lehetőség, hogy a pécsi közösség lakosainak volt elég baja a török veszélyen túl, számukra nem ez volt a legnagyobb veszélyforrás, mint az Erdős véli, így nem is

cselekedtek az elvárása szerint. A kötetet meghatározza a szerző elképzelése, amely szerint a török elleni harcnak kellett volna kitölteni a kortársak gondolatait. Ez számos leíráskor átüt a sorokon, például: „*Valóban, az egyik vagy másik uralkodó mellett elkötelezett mágnások és nemesek mindenféle erkölcsi megfontolás nélkül, a közös haza védelmére fittyet hányva....*” (89.) vagy „*a mohácsi csata után a magyar társadalom korábban egységes, tömörszerű törökellenes eszmeisége megbomlott...*” (91.)

Ahogy közeledünk Pécs 1543. évi feladásához, a kötet egyre inkább monodrámaként működik, a szerző kiváló érzéssel teremti meg a feszültséget és próbálja felvázolni a lakosok lelki és mentális állapotát. Persze itt is kibontakozik egy pont, ahol érdemes lenne felvetni eltérő magyarázatlehetőséget. 1540-től a helyzet egyre bizonytalanabb, 1541-ben drámai fordulat áll be az országos politikában. „*Az emberek ilyenkor [...] korábbi tapasztalataik, érzelmi állapotuk, szubjektív elméleteik és értékrendjük [...] alapján hoznak döntéseket.*” (122.) A helyzet egyfelől az, hogy ez mindig így van, másfelől viszont érdemes lenne megnézni, milyen volt a pécsiek korábbi tapasztalata az oszmánokról: egy ellenálhatatlan erő, amely elől el lehet menekülni, és amely fosztogatás és pusztítás után maga is elvonul. Ez a tapasztalat tökéletesen indokolja a pécsiek 1543. évi döntését, a menekülést.

A kötet, mint szintézis rengeteg újat hoz módszerében, de a recenziens szerint nem tud szakítani azzal a dogmával, ami szerint a „TÖRÖK” volt „A VESZÉLY” a kortársak számára. Pedig, ha a szerző azonosította volna önnön indoktrinációját (amit az oktatása során kapott), és próbálta volna a kortársak szemével nézni a problémát, akkor felvethette volna azt, hogy a török „EGY VESZÉLY” volt több veszélyt jelentő tényező között. Ezzel bővíthetett volna a pszichológiai magyarázatok és elméletek száma. Erdős természetesen tisztában van a viszont-indulatáttétel módszertani problémájával (többsége között ő maga írt róla), és azt is tudja, hogy a múlt rekonstruálása során ez elkerülhetetlen. Az egyik kérdés talán az, hogy ennek mértéke mennyire szűkíti (szűkítette) le a szerző által feltett kérdések és lehetséges válaszok tartományát, a másik pedig, hogy a kötet készítése során mit lehet tenni ennek csökkentése érdekében, hogyan tudja a kutató bővíteni saját önreflexióját és kérdésfelvetéseinek, okmagyarázatainak számát? Azaz hogyan tud (nem objektív!), hanem sokoldalúbban és módszeresebben szubjektív lenni? Végezetül pedig, bár Erdős tudatosan Mezős tanácsos narratíváját választja, a recenziens kényszerűségből most Pitr szerepében találta magát.

[1] Karel Capek: Gandara báró halála. Népakarat 1957. augusztus 15. 190. szám. 4. oldal. ADT Plus adatbázisban elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszava_1957_08/?pg=107&layout=s

[2] Nánay Mihály: Végvári vitézek a kultúrkampfbán. Interneten elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/vegvari-vitezek-a-kulturkampfban-7759592/> Letöltés ideje: 2020. 07. 06.